

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI**

**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI DIREKTOR VA MUTAXASSISLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI**

“TASDIQLAYMAN”

**Maktabgacha ta’lim tashkilotlari
direktor va mutaxassislarini qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish
instituti**

**O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
D.Z.Dustov**

“09.02.2026” 2026 yil

“MAKTABGACHA VA MUSIQIY TA’LIM” KAFEDRASI

**“MUSIQA MASHG‘ULOTLARIDA BOLALARNING
IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH”**

o‘quv moduli bo‘yicha

O‘QUV-USLUBIY MAJMUASI

Ta’lim turi:

Malaka oshirish muddati:

Malaka oshirish

1 oy (100 soat)

TOSHKENT-2026

Annotatsiya: Ushbu majmuada folklor va o‘yinlar asosida bolalar ijodkorligini rivojlantirish, bolalar folklorining turlari hamda ulardan samarali foydalanish masalalari yoritilgan.

Tuzuvchilar: MTTDMQTMOI “Maktabgacha va musiqiy ta’lim” kafedrası katta o‘qituvchisi M.SH.Qurbonova

Taqrizchilar: Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti “Maqom xonandaligi” kafedrası dotsenti Sh.B.Matyakubov

MTTDMQTMOI ta’lim sifatini nazorat qilish bo‘limi boshlig‘i
D.K.Amanova

Malaka oshirish toifasi: Maktabgacha ta’lim tashkiloti musiqa rahbarlari

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti Ilmiy kengashining 2026-yil 29-yanvar 1--sonli qarori bilan ma’qullangan.

MUNDARIJA

I.	KIRISH	4
II.	TEXNOLOGIK XARITA	6
III.	MA'RUZA MATN VA O'QUV MATERIALLAR	7
IV.	O'Z-O'ZINI TEKSHIRISH UCHUN TEST SAVOLLAR	23
V.	MODUL YUZASIDAN MALAKA ISHI MAVZULARI	23
VI.	TARQATMA MATERIALLAR	24
VII.	ATAMALAR IZOHLI LUG'ATI	25
VIII.	FOYDALANILGAN VA TAVSIYA ETILGAN ADABIYOTLAR	26

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki ijodiy, tashabbuskor va moslashuvchan shaxsni tarbiyalash ustuvor vazifa hisoblanadi. Musiqa faoliyati bu vazifani amalga oshirish uchun qulay pedagogik maydondir. Musiqa mashg'ulotlarida bolalarning ijodkorligini rivojlantirish – bu faqat san'atga oid masala emas, balki kelajakda mustaqil fikrlaydigan, ma'naviy etuk va ijodiy shaxsni tarbiyalashning muhim omilidir. Shu sababli ushbu yo'nalish zamonaviy pedagogika uchun dolzarb va muhim ahamiyatga ega.

Ushbu o'quv majmua O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" 595-sonli qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-231-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-iyuldagi "Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogining kasbiy standartin tasdiqlash to'g'risida" 423-son qarori, 2024-yil 20-dekabrdagi "Maktabgacha va maktab ta'limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to'g'risida" 867-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Maktabgachava maktab ta'limi vazirining 2024-yil 1-avgustdagi "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimi xodimlari asosiy lavozimlarining malaka tavsiflarini tasdiqlash to'g'risida" 238-son buyrug'i, 2025-yil 29-avgustdagi "Maktabgacha ta'lim tashkiloti va pedagoglarning ish hujjatlarini tasdiqlash to'g'risida" 323-son buyrug'i ijrosini ta'minlash maqsadida tuzilgan bo'lib, zamonaviy talablar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlari musiqa rahbarlari uzluksiz kasbiy rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirish va kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi.

"Musiqa mashg'ulotlarida bolalarning ijodkorligini rivojlantirish" o'quv moduli yuqorida belgilangan vazifalarni bajarishda muayyan darajada xizmat qiladi. Musiqa mashg'ulotlarida bolalarning ijodkorligini rivojlantirish bugungi ta'lim jarayonida juda muhim masala hisoblanadi. Chunki musiqa nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki bolaning shaxs sifatida shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadigan ijodiy faoliyat turidir.

Musiqa mashg'ulotlari bolalarning tasavvuri, emotsional dunyosi, tafakkuri va estetik didini rivojlantiradi. Ijodkorlik esa bolaning mustaqil fikrlashi va o'zini erkin ifoda etishiga yordam beradi. Har bir bolada tabiiy musiqiy va ijodiy qobiliyat mavjud. Qo'shiq kuylash, ritmik harakatlar, musiqiy improvizatsiya orqali ushbu

imkoniyatlar yuzaga chiqadi. Ijodiy musiqa faoliyati bolalarda ijobiy his-tuygʻularni uygʻotadi, stressni kamaytiradi va oʻziga boʻlgan ishonchni mustahkamlaydi. Milliy musiqalar orqali ijodkorlikni rivojlantirish bolalarda madaniy merosga hurmat, vatanparvarlik va estetik ongni shakllantiradi.

Modulning maqsadi va vazifalari

.Modul maqsadi: Tinglovchilarga folklor va oʻyinlar asosida bolalar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, insoniy va ijobiy fazilatlarni shakllantirishga oid bilimlarini kengaytirish.

Kutilayotgan natijalar: Tinglovchilar modulni oʻzlashtirish jarayonida qoʻyidagi bilim, koʻnikma va malakalarga ega boʻladilar:

Mashgʻulotlar jarayonida bolalarda folklor va oʻyinlar asosida milliy kuy va qoʻshiqlar, milliy marosimlar, anʼanalar haqidagi nazariy va amaliy bilimlarni shakllantiradilar.

Folklor va oʻyinlar asosida bolalarda milliy oʻyinlar, milliy ohanglar borasida bilimlarni shakllantirishni biladilar.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida folklor va oʻyinlar vositasida bolalar ijodkorligini rivojlantirish haqidagi fanning maqsadi, mazmuni, vazifalarini biladi va folklor janrlari musiqiy mashgʻulotlarni bir necha faoliyatlaridan echimni topish yoʻllarini tanlay oladilar.

MTTlarida taʼlim-tarbiya jarayonlarida bolalarda musiqiy madaniyatni shakllantirishni tashkil etadilar.

TEXNOLOGIK XARITA

	Mavzu	Jarayon	Resurs, tarqatma materiallar	Tinglovchining faoliyati
80 daqiq	1-mavzu -Bolalar ijodiyotida folklor san'atining o'rni (nazariy 2 soat)			
40 daqiq	Folklor va o'yinlar asosida bolalar ijodkorligini oshirish	Mavzu yuzasidan savol-javob o'tkaziladi, "Aqliy hujum" metodi	Mavzu yuzasidan slaydlar	Folklor cholg'ular bilan ijro
40 daqiq	Bolalar folklorining turlari va ulardan samarali foydalanish	Cholg'u musiqasini tinglash, tahlil qilish	ritmik yo'lakchalar, tayoqchalar, atributlar	Folklor cholg'ulardan foydalanib musiqiy kompozitsiya yaratadi
80 daqiq	2-mavzu -Bolalarni dastlabki musiqiy savodga o'yin orqali o'rgatish (amaliy 2 soat)			
20 daqiq	Tinglash faoliyati orqali musiqiy savodni oshirish	Mavzu yuzasidan savol-javob o'tkaziladi, "Aqliy hujum" metodi	Mavzu yuzasidan slaydlar	Folklor cholg'ular bilan ijro
30 daqiq	Musiqiy o'yinlar orqali bolalar ijodkorligini rivojlantirish	Cholg'u musiqasini tinglash, tahlil qilish	ritmik yo'lakchalar, tayoqchalar, atributlar	Folklor cholg'ulardan foydalanib musiqiy kompozitsiya yaratadi
30 daqiq	O'yin orqali o'rgatish usullari	tahlil qilish	tayoqchalar, atributlar	O'yin yaratadi

MA'RUZA MATNI VA O'QUV MATERIALLARI

1-mavzu: Bolalar musiqa ijrochiligi

(2 soat nazariy mashg'ulot)

Reja:

1. Folklor va o'yinlar asosida bolalar ijodkorligini oshirish.
2. Bolalar folklorining turlari va ulardan samarali foydalanish.

Tayanch so'z va tushunchalar: folklor musiqasi, xalq og'zaki ijodi, xalq musiqasi, ijtimoiy ong xotirasi, kuy va so'z uyg'unligi, o'yin va raqs unsurlari, oila va marosim folklori, urf-odatlar, ommaviy ijro, baxshilar va maqomchilar, musiqiy idrok, musiqiy ijro

Folklor musiqasi xalq og'zaki badiiy ijodiyotining muhim qismini tashkil etadi. U mazmunan ser-ko'lam ma'no kasb etgan holda xilma-xil shakl va tur (aytim, cholg'u kuy) larda namoyon bo'ladi. Uning namunalari esa dastlab iste'dodli shaxslar tomonidan, yakka yoki jamoa ishtirokida yaratilib, so'ngra el orasida og'izdan – og'izga o'tib ommalashadi. Shu asnoda asrlar davomida shakllangan xalq qo'shiq — kuylari avloddan – avlodga og'zaki ravishda meros qolib, bizga qadar ijtimoiy ong xotirasida saqlanib kelinadi.

«Folklor» so'zi inglizcha bo'lib, “folk” – xalq, “lor” – donishmandlik, bilimdonlik degan ma'nolarni anglatadi. Bizda «folklor» atamasi «xalq og'zaki ijodi» o'rnida ham qo'llaniladi.

Xalq musiqasi tabiatan va tarkiban uyg'un va boy san'atdir. Bunda kuy, so'z, o'yin, raqs unsurlarining o'zaro qorishib keladi. Musiqiy folklor namunalari kelib chiqish manbalariga ko'ra xalq hayoti bilan bog'liq turli ko'rinishlarda, xususan mehnat jarayoni, oilaviy marosim va urf-odatlar, sayl va boshqa ommaviy bayram tantanalarida qaror topgan va ijro etib kelingan. Shuningdek, xalq og'zaki musiqa ijodi doimo so'z, kuy va ijro birgalikda namoyon bo'ladi.

Musiqiy folklori tavsiflash borasida yana uni idroklash va ijro etish omillarini alohida ko'rsatib o'tish lozim. Musiqiy folklor namunalari idroklash va ijro etish uchun kasbiy musiqachilarga zarur bo'lgan va ko'p yillik «ustoz-shogirdlik» an'analarini egallangan malakalarni bo'lishi talab etilmaydi. Xalq musiqasi asl ma'noda xalqchil musiqa hisoblanadi. Dostonlarni faqat baxshilar, maqomlarni esa ustoz maqomchilargina mukammal darajada ijro etsalar, xalq qo'shiqlariga nisbatan esa keng omma kuylay olish imkoniyatiga egadir. Shunga asoslangan holda maktab o'quv dasturlariga keng folklor musiqasini kiritish o'quvchilar o'rganishi uchun

mutlaqo qiyinchilik tug'dirmaydi.

Folklor namunalarining so'z asoslari barmoq vaznli xalq she'riyatiga asoslangan bo'ladi. Kuy – ohang tizimi esa odatda bir ovozli shaklda ifoda etiladi. Kuy – ohang tizimi ikki – uch va undan ortiq tovushqatorlardan tashkil topishi, ohang tuzilmasi sifatida hajmi yarim taktdan tortib, uch-to'rt taktgacha bo'lishi mumkin. Folklor qo'shiqlarining musiqasi va so'zlari bir vaqtning o'zida ijod qilingan.

2. Bolalar folklorining turlari va ulardan samarali foydalanish

Bolalar folklori bolaning tinglashiga, aytib yurishiga, o'ynashiga moslangan bo'ladi. Kattalar tomonidan yaratiladigan alla, ovutmachiq va erkalamalar onalar mehr-muhabbati bilan o'g'irilgan bo'lib, ularda go'dakning istiqboliga oid orzu-umidlar, bola yashayotgan muhitda o'z ifodasini topadi. Bolani belash, o'tqazish, atak-chechak yurgizish, sakratish, o'ynatish va ovutishlarda "Toy-toy", "Bordi-bordi" va boshqa ovutmachiq aytiladi.

O'zbekiston bolalar folklori namunalari to'plam xolida 1932-yildan nashr etila boshladi. Bolalar qo'shiqlarining ko'plari yil fasllari bilan bog'lik. "Boychechak", "Oftob chiqdi olamga", "Chittigul", "Laylak keldi, yoz bo'ldi", "Qurbaqa", "Qaldirg'och" kabi qo'shiqlarni bolalar tom boshida, dalalarda, qishloq ko'chalarida aytishadi. Ular bahor kelishi, yomg'ir yog'ishi, quyoshning olamni isitishi, ilk chechak, birinchi qor kabi fasl va tabiat hodisalari bilan bog'liq.

Kattalar tomonidan yaratilgan alla, ovunmachiq va erkalamalar onalar mehr-muhabbati bilan yo'g'irilgan bo'lib, ularda go'dakning istiqboliga orzu-umidlar, bola yashayotgan muhitda o'z ifodasini topadi. Bularga bolani belash, o'tqazish, sakratish, o'ynatish va ovutishlarda "Toy-toy", "Bordi-bordi" va boshqa ovunmachiq kiradi.

Bolalar folklor qo'shiqlarining ko'plari yil fasllari bilan bog'liqlik bolalarning tabiatni anglashga va bog'lashga xizmat qiladi. "Boychechak", "Oftob chiqdi olamga", "Chittigul", "Laylak keldi — yoz bo'ldi", "Qurbaqa", "Qaldirg'och" kabi qo'shiqlarni bolalar tom boshida, dalalarda, qishloq ko'chalarida aytishadi. Ular bahor kelishi, yomg'ir yog'ishi, quyoshning olamni isitishi, ilk chechak, birinchi qor kabi fasl va tabiat hodisalari bilan bog'liq.

"Bu bog'chada olisha", "Zuv-zuv berag'on", "Chamandagul", "Oq sholi, ko'k sholi" va boshqa qo'shiqlar turli davrda aytilaveradi. Ularda ovchilik, dehqonchilik, chorvachilik, hunar va san'at bilan bog'liq mehnat jarayonlari, kattalar xatti-harakatlariga taqlid aks etadi.

Folklorning mavsumiy qo'shiqlaridan Markaziy Osiyo mintaqasi va jamoaviy bayramlarni o'tkazishda keng foydalanishgan. Folklor qo'shiqlarning xalq sayillarida, keng dalalarda jamoa bo'lib kuylanishi bolalarning mehnatga bo'lgan qiziqishini

oshiradi va shu bilan bir qatorda birdamlik, hamjihatlilik tuyg'ularini shakllantirishda katta yordam beradi.

Xalq urf – odatlari va an'analari xalqimizning o'zi kabi umrboqiydir. Yurtimizning har bir go'shasida o'ziga xos marosimlar, an'analar mavjud. Xalq an'analari va marosimlari jo bo'lgan asriy qadriyatlar ma'naviyat ko'zgusiga aylangan qanotli orzular, folklor ijrochilarining ko'p asrlar davomidagi ijodiy faoliyati natijasida sayqallanib, barkamollashib kelgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'zbek folklor cholg'ulari bilan tanishtirish bolalar ijodkorligini oshirishda samarali usuldir.

Tuyg'u cholg'ulari¹ tarkibiga changqo'biz, sibizg'a, sopol nay, g'ajir nay, qamish nay, doira, nog'ora kabi cholg'ularni kiritishni tavsiya etiladi. Qolgan musiqiy cholg'ular esa **kuy cholg'ulari** qatoriga kiritiladi. Aslini olganda ham, tuyg'u cholg'ularida ma'lum bir kuy ijro etilmaydi va unda faqat lavha, usul, ohang ijro etish mumkin. Bu ijro har bir ijrochining o'zigagina xos bo'lib, unda uchraydigan ma'lum bir element ushbu ohangning nomlanishini belgilaydi. Misol uchun changqo'bizda ijro etiladigan «biyov-biyov», «gij dov, dov» kabi. Bundan tashqari, tuyg'u cholg'ulari insonni tabiatga yaqinlashtiradi, ijro qanday darajada bo'lishidan qat'iy nazar, ijrochi faqat o'ziga xos bo'lgan hissiyotni — o'zligini ifodalaydi va betakror bo'ladi. Tuyg'u cholg'ularining boshqa cholg'ulardan ustunlik tomoni shundaki, ular hamma uchun ochiq.

O'zligini ifodalashga bo'lgan harakatni yosh bolalarda ham kuzatish mumkin. Ularning piyoz o'zagidan, tol novdasi va bargidan, qamish tanasidan yoki boshqa o'simliklardan yasalgan va tovush hosil qilish imkoniyatini beradigan turli moslamalar, shuningdek, tog'ora, lagan kabi uy-ro'zg'or anjomlaridan foydalanib o'zlarini ifodalaydilar va bundan zavqlanadilar. Shuning uchun ham ular o'z tuyg'ularini ifodalashlariga imkoniyat yaratish maqsadida tovush hosil qilish mumkin bo'lgan doira, hushtak, changqo'biz kabi o'yinchoq cholg'ulari hozirgacha tayyorlanib, attorlar tomonidan sotiladi.

Kuy cholg'ulari esa maxsus tayyorgarlik, uquv, tajriba talab etadigan cholg'u asboblari bo'lib, ularda ijro etiladigan kuy aksariyat holda oldindan boshqalarga ma'lum, tanish bo'ladi. Ushbu kuylarni maqomiga, qiyomiga etkazib chalishgina tinglovchilarga ijobiy ta'sir qiladi va bu ancha murakkab ishdur.

Biz kuy cholg'ularini – an'anaviy cholg'ular, tuyg'u cholg'ularini esa – folklor cholg'ulari deb atadik. Quyida folklor-etnografik

¹ Toshmatov O'. Qadimiy va ko'hni cholg'ular. Qo'lyozma.

jamoalar ijrochiligida keng qo'llanib kelayotgan ayrim folklor cholg'ulari haqida ma'lumot beramiz.

DOIRA — charm qoplangan oddiy qasqon shaklida. Ijroda jo'rnavoz va yakkasoz (solo) cholg'u sifatida qo'llaniladi. Tovushi noma'lum balandlikda. Usullar doirada o'rtacha «bum» va chetga «bak» zarblarining izchil kelishidan tarkib topadi.

Asosiy ijro uslubi — ikki kaft bilan birgalikda yoki birin-ketin urish. Ritmlar, «bum», «bak» turlari 4 chiziqda — 2 pastki chiziq o'ng qo'l, qolgan 2 tepa chiziq chap qo'l uchun yoziladi. Usullarning katta bum, katta bak, kichik bum, kichik bak, rez va boshqa turlari mavjud. Partiturada kichik barabandan keyin yoziladi.

NOG'ORA - tuvak shaklidagi, 6-60 sm diametrgacha bo'lgan charm bilan qoplangan zarbli asbob. Uning 3 turi mavjud: a) do'l nog'ora, eng yo'g'on va past tovushli asbob; b) rez nog'ora — eng ingichka va shovqinli tovushga ega, nog'oraning eng kichik turi; v) qo'sh nog'ora — o'rta registrdagi va o'rtacha o'lchamdagi nog'ora. Qo'sh va rez nog'oralar ikkita tayoqchalar, do'l nog'ora esa bitta katta tayoq bilan chalinadi. Amaliyotda qo'sh va rez nog'oralar birgalikda chalinadi.

Nog'oralar ma'lum balandlikda sozlanadi. Qo'sh nog'oralarning o'zaro tovush nisbati kvarta atrofida bo'lib, turli balandlikdagi tovushlardan iborat usullarni chalish imkoniyatini beradi. Nog'ora asosan jo'rnavoz cholg'u bo'lib, uning partiyasi partiturada doiradan keyin bir satrda yoziladi.

SAFOYIL — ikkita, 40 sm uzunlikdagi aylana tayoqchadan iborat bo'lib, ularning uchlariga mayda yumaloq metall Halqachalar o'rnatilgan. Ular tayoqchalar bilan urilishi natijasida jaranglaydi.

QAYROQ — Har bir qo'lda ikkitadan ushlanuvchi, tekislangan 4 tatoshdan iborat, tovushi kastanetaga o'xshash.

Safoyil va qayroq partiyalari nog'ora partiyasidan pastda bir chiziqda birgalikda yoziladi. O'zbek milliy musiqa cholg'ulari rang-barangligi, turli-tumanligi, sadolanish xususiyatining o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Hozirgi kunda o'zbek milliy ijrochiligida qo'llanilayotgan cholg'ular turlarining nihoyatda boyligi biz yashab turgan zaminimizda musiqa cholg'ulariga bo'lgan ijobiy munosabatni

ifodalaydi. Shu bilan bir qatorda, tariximizga, an'ana va urf-odatlarimizga xalqimizning chuqur hurmatini ham bildiradi.

O'zbek milliy musiqa cholg'ularining tasniflanishida ularda tovush hosil qilish uslublari asos qilib olinadi. Milliy cholg'ularimizni ishlatish o'rinlari va ularda ijro etuvchilarning tarkibi, cholg'ularning mohiyatiga ko'ra boshqacharoq tasniflash ham mumkin. Musiqiy ijrochilikda qo'llaniladigan aksariyat cholg'ularda ijro etish sozandadan katta uquv, malaka, tajriba va bilimni talab qilgani holda, xalq ichida juda keng tarqalgan va biz yuqorida aytib o'tgan professional malaka talab qilinmaydigan sodda musiqiy cholg'ular ham bor. Mana shu cholg'ularni biz folklor musiqiy cholg'ulari deb atasak, xato bo'lmasa kerak. Zero, mazkur musiqiy cholg'ular eng xalqchil, ommabop bo'lish bilan bir qatorda xalq musiqiy ijodiyotining haqiqiy ruhiyatini, tarovatini ifodalovchi tovushlar sadosini yaratish xususiyatiga ham egadir. Musiqiy folklor ijrochiligining chuqur bilimdoni, amaliyotchisi va mazkur janrning fidoyisi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Xoliq Xursandov musiqiy cholg'ularni quyidagicha tasniflashni tavsiya etadi: **tuyg'u cholg'ulari** va **kuy cholg'ulari**.

G'ajir nay. Bu cholg'u ba'zi manbalarda cho'pon nay deb ham ataladi. Aslida, cho'ponlar ishlatadigan naylar suyakdan yoki qamishdan yasilib, ularning har ikkisi ham cho'pon nay deb ataladi. G'ajir nayning nomi parranda nomi bilan bog'liqdir. Chunki bu nay — g'ajir deb nomlanadigan cho'l burgutining qanot suyagidan yasaladi.

G'ajir — yirtqich qushlar qatoriga kiradi va aksariyat hollarda o'laksa bilan ovqatlanadi. Uning go'shti harom hisoblanadi va iste'mol qilinmaydi. Ko'rinishi katta bu qushning qanotlari yozilganda 3 metrgacha etadi. Qanotlarni ushlab turuvchi markaziy suyagining diametri 2-2,5 santimetrga, uzunligi esa 30-35 santimetr gacha bo'ladi.

Go'shti harom hisoblangan qushning suyagini etidan ajratib olingandan keyin botqoq joyga 40 kun davomida ko'mib qo'yiladi. Buni oddiy xalq tilida «chilla qilish» deb ataladi. 40 kun davomida balchiq ichida turgan suyakka yopishgan go'sht bo'laklari chirib, suyakdan ajralishi osonroq kechadi. Suyakning ikki tomoni ochilib, ichki tomoni ham tozalanadi. G'ajirning qanot suyagi tabiatan uchburchaksimon va bir oz bukilganroq tuzilishga ega. Yuza qism sifatida nisbatan silliqroq va kengroq bo'lgan tomon tanlanadi va shu tomonidan 3 yoki 4 ta, orqa tomonidan 1 dona teshik ochiladi. Orqa tarafda ochiladigan teshik puflanadigan tomonga yaqinroq, yuza tarafdagi teshiklar esa uzoqroq masofada bo'ladi.

G'ajir nayni yuqori tishlarning orasiga tirab, nayning yuqori qismini lab bilan o'rab olgan holda ichiga puflab tovush hosil qilinadi. G'ajir nayda tovush hosil qilish juda murakkab bo'lib, ancha mashaqqatli mehnat talab qiladi. Unda sodda va kichik diapazonga ega kuylarni ijro etish mumkin.

Biz yuqorida cho'pon naylar qatoriga kiritgan qamish nay ham g'ajir suyagi yo'g'onligidagi qamishdan yasaladi va xuddi g'ajir nay singari teshiklar ochiladi. Unda tovush hosil qilish uslubi ham g'ajir naynikidan farq qilmaydi.

Bulaman (balabon) surnaydan ko'ra birmuncha kichikroq, qattiq yog'och tanasidan, aksariyat hollarda tut va o'rik yog'ochidan ishlangan cholg'u bo'lib, tovush hosil qilinadigan qismi surnaynikidan farq qiladi. Bulamanda "nay pachoq" o'rnida sibizg'asimon til ochilgan qamish bo'lagidan foydalaniladi. Bulaman tanasi surnayniki singari kengayib borgani bilan uning ichki tomonidagi teshik o'zgarmay qoldiriladi. Tashqi kengayish faqat tashqi ko'rinishning yaxshi bo'lishi uchun qilinsa kerak. Bulaman tilchasi uning tanasiga kiritilishida tanaga kirishi lozim bo'lgan bo'lagi ip bilan o'raladi. Bu til va tana orasidan havo o'tmaslikni ta'minlaydi. Bulamanda ham kerakli tovushlarni hosil qilish uchun teshiklar ochilib, ularning 7 tasi ustki tomonda va 1 tasi pastki tomonda bo'ladi. Bulamanning tovush tembri (kuchi) surnaynikidan ancha pastroq bo'ladi. Shuning uchun bu cholg'udan cholg'u ansambllari va qo'shiq ijrochilariga jo'r bo'lishda foydalanish mumkin. Bu cholg'u hozirda Qoraqalpog'iston va Xorazmdan boshqa hududlarda deyarli uchramaydi.

Surnay cholg'usi ham qadimiy tarixga ega. Bu cholg'u asosan tantanalar, bayramlar, sayillar, to'ylarda doira, nog'ora, karnay cholg'ulari bilan birgalikda ishlatiladi. Surnayning tovushi juda kuchli bo'lganligidan asosan ochiq maydonlarda foydalaniladi. Surnay cholg'usida ijro etiladigan kuy yo'llari va ishlatilish o'rnini jihatidan boshqa musiqa cholg'ularidan farq qiladi.

Karnay – o'zbek damli musiqiy cholg'ularining eng katta va eng kuchli tovush tembriga ega bo'lgan turidir. O'z nomi bilan karlar ham eshitishi mumkin bo'lgan nay desa ham bo'ladi. Uning hajmi juda kattaligi sababli og'ir bo'lmasligi uchun, yupqa mis tunukadan tayyorlanadi va alohida 3 ta bo'lakni bir-biriga kiydirish orqali yig'iladigan ko'rinishda tayyorlanadi. Bu cholg'udan surnay, doira, nog'ora bilan birgalikda ochiq joylarda ijro etish mumkin bo'lgan ansambllardan foydalaniladi. Qadimda karnaylardan harbiy yurishlarda ham keng foydalanilgan. Karnay xalq cholg'u ansambllarida ishlatilmaydi, xalq cholg'ulari orkestrida ham muayyan asarning kerakli joylarida epizodik bo'laklar ijrosi uchun foydalaniladi.

Qadimda karnaylarning to'g'ri va tirsakli turlari mavjud bo'lgan. Hozirda karnaylar faqat to'g'ri qilib yasalmogda. Unda tovush hosil qilish uchun mundshtuk –

karnayning puflanadigan maxsus qalaylanadigan moslama zarur bo‘ladi yoki Yevropa mis damli cholg‘ulari – truba, bariton kabi cholg‘ularning mundshtuklaridan foydalaniladi.

Do‘mbira cholg‘usi professional cholg‘u ijrochiligida qo‘llanilmasa-da, xalqimizga tanish musiqa asbobidir. Baxshilarning eng yaqin hamrohi, tinglovchi bilan muloqotda eng yaqin yordamchisi bo‘lgan do‘mbira juda qadimiy cholg‘ulardan hisoblanadi. Uning zaminimizdagi eng qadimiy torli cholg‘ulardan biri ekanligini tarixiy ma‘lumotlar va qazilma boyliklardagi tasvirlar isbotlaydi. Hozirda bizda qo‘llanilayotgan do‘mbiralar juda kam o‘zgarishga uchragan. Dastlabki davrlarda ichakdan, keyinchalik ipakdan eshilgan torlar hozirda plastik iplar bilan almashtirilgan, xolos.

Do‘mbira cholg‘usi hozirda juda keng tarqalgan dutor cholg‘usi yaratilishiga sabab bo‘lgan, degan taxminlar bor. Bundan tashqari, qozoq xalqida ham do‘mbira cholg‘usi eng asosiy musiqiy cholg‘ulardan biri hisoblanadi. Qozoq do‘mbirasi zamon ta‘sirida o‘zgartirilib, qovurg‘ali kosaxona va bog‘lama pardalarga ega bo‘lgan cholg‘udir. Bizdagi ko‘rinishidagi cholg‘ular ham ularda saqlanib qolgan. Faqat, uni qozoqlar «chertar» deb ataydilar.

Ud. Afrosiyob xarobalarida, ko‘hna Naysa va Marv hududlarida, Ayritom va Dalvarzintepada arxeologik qazilmalar natijasida topilgan terrakota, friz va boshqa topilmalarda ud cholg‘usining tasvirlari saqlanib qolganligi bu musiqiy cholg‘uning qadimiy ekanligidan dalolat beradi. Ud cholg‘usi ming yillar davomida musiqiy shoxi va eng mukammali hisoblanib kelgan. Ud tovushining yoqimlili va inson ovozigacha yaqinligi har doim eshituvchilarni lol qoldirgan. Taraqqiyot davomida ud eng kam o‘zgarishga uchragan musiqiy cholg‘ulardan biridir. O‘z ko‘rinishini saqlab qolish bilan birga ud boshqa musiqiy cholg‘ularing dunyoga kelishiga ham sabab bo‘lgan. Mandolina va gitara musiqiy cholg‘ulari ud cholg‘usidan kelib chiqqanligini tasdiqlovchi dalillar bor. XX asrning boshidan to 80-yillargacha bo‘lgan davrda bir oz unutila boshlagan ud cholg‘usi hozirda cholg‘u ijrochiligida yana qo‘llanila boshladi. Udning nomlanishiga kelsak, uning asli eski nomi barbat bo‘lib, o‘rdak to‘shi ma‘nosini beradi. Arab istolisidan keyin arablar tomonidan boshqa cholg‘ular qatori o‘zlashtirilgan ud cholg‘usi dunyoning boshqa hududlariga tarqalish qatorida o‘z nomini ham o‘zgartirgan va “ud” deb atala boshlagan. Arabiston yarim orolida o‘sadigan va tutatilganda yoqimli hid taratadigan daraxt ham ud deb ataladi.

Nog‘ora – ikkita sopol tuvakka teri tortilgan ko‘rinishda bo‘ladi. Biri jarangdor, ikkinchisi bo‘g‘iq tovush chiqaradigan tuvaklarning teri tortilgan qismiga maxsus cho‘plar bilan urish natijasida musiqiy usul hosil qilinadi. Nog‘ora sadosining

juda kuchliligi asosan ochiq havoda ijro etiladigan “Karnay-surnay” ansambllarida foydalanishni taqozo etadi. Keyingi vaqtda milliy cholg‘u ansambllari va maqom ansambllarida ham nog‘oradan foydalanish kuzatilmoqda. o‘zbek xalq cholg‘u orkestrida ham nog‘oradan unumli foydalanish mumkin.

Qayroq – eng qadimiy cholg‘ulardan biri hisoblanadi. Chunki bu cholg‘uning tabiatning o‘zida mavjudligi, qolaversa, urma zarbli cholg‘ularning insonlar hayotidagi eng birinchi “sun’iy cholg‘u”lari ekanligi buni isbotlaydi. Insoniyatning ibtidoiy davrda tabiatdagi ne‘matlarni pishirmasdan, qayday bo‘lsa shunday iste‘mol qilganligi va o‘z navbatida qurol sifatida ham qo‘l ostidagi jismlardan foydalanganligini bilamiz. Xuddi shu jarayonning tabiiy davomi sifatida musiqiy ritm hosil qilishda foydalanilgan ilk moslamalarning biri sifatida dunyoga kelgan qayroq toshlar haligacha milliy cholg‘uchilikda foydalanib kelinayotgani ajablanarlidir. Qayroq odatda ikki juft silliq toshdan iborat bo‘ladi va har ikki qo‘lda ikkitadan ushlab ijro etiladi.

Qo‘llarning to‘rt barmog‘i (ko‘rsatkich, o‘rta, nomsiz va jimjiloq) bitta toshni tutsa, ikkinchi toshni bosh barmoq boshqaradi va toshlarning bir-biriga urilishi natijasida hosil qilinadigan ritmning tezligi va kuchi mazkur barmoqlarning naqadar samarali ishlashiga bog‘liq bo‘ladi. Qayroq toshlarni har ikki qo‘lda bittadan tutib, ularning boshqalarining o‘rnida taxminan qayroqtoshlar kattaligidagi yassi metallardan foydalanish ham kuzatiladi. Bu holatda metallni barmoqlar bilan ushlab turish va boshqarish biroz osonlik tug‘diradi. Qayroq hozirda ko‘proq xorazmcha kuylarda ko‘proq qo‘llaniladi. Xorazmda raqs davomida erkak va ayol raqqoslar tomonidan ham qo‘llaniladigan holatlar uchraydi.

Safoil ham urma zarbli cholg‘ular guruhiga kiradi. U ikkita 35-40 santimetrli kaltakka qotirilgan aylana metall simga kiydirilgan shildiroqlardan iborat bo‘ladi. Harakat davomida aylana metall simlar va ularga kiydirilgan shildiroqlar erkin harakat qila olishi va bir-biriga urilishi natijasida o‘ziga xos tovush hosil qilishi lozim. Safoildagi ijro uni silkitish orqali va uni tananing ma‘lum qismiga (aksariyat hollarda elkaga) urish uslubida bajariladi. Bu cholg‘u ham qayroq singari cholg‘uchi tomonidan ham, raqqos tomonidan ham ishlatilishi mumkin. Hozirda juda kam ishlatilayotgan bu cholg‘udan muqaddam ham asosan uyg‘urcha usuldagi asarlarda foydalanilgan.

Qoshiq – inson tomonidan ixtiro qilingan mehnat qurollari ichida albatta tayoqdan keyin turadi. Chunki, ibtidoiy odamlar erdagi ildizlarni qazib olish uchun avvalo tayoqni kashf etishi lozim edi. Tabiatdagi ne‘matlarni pishirishni o‘rgangan odam endi qo‘li kuymasdan ovqatni og‘ziga olib borishi uchun qoshiq ixtiro etilgan.

Tayoq ham, qoshiq ham bir-biriga urilishi natijasida hosil qilinadigan tovushdan ritmlarni tuzishda foydalanilgani aniq. Qoshiqning shu sifatda foydalanilishi natijasida keyinchalik ispan kastaneti singari maxsus cholg'ular ixtiro etilganligi, qolaversa rus tilidagi "kovshik", "kovsh" (suv ichiladigan katta qoshiq, shuningdek, ekskavatorning tuproq oladigan moslamasi) atamasi qoshiq so'zining hosilasi ekanligi 1930 yilda V.Belyaev tomonidan yaratilgan "O'zbekiston musiqa cholg'ulari" kitobida keltirilgan. Musiqiy ijroda yuqorida ko'rsatilgan maxsus "qoshiq"lardan va quyida tasvirlangan – ovqat eyishda ishlatiladigan yog'och qoshiqlardan foydalaniladi. Qoshiq ijrosida ham qayroqdagi singari har ikki qo'lga bir juftan qoshiq ushlanadi va ularning bir-biriga urilishi natijasida kerakli ritm hosil qilinadi.

Bolalarni folklor cholg'ular bilan tanishtirish va ovoz tembrini farqlashga o'rgatish.

Changqo'biz. Changqo'biz juda qadimiy musiqiy cholg'u deb hisoblansa-da, u to'g'risidagi ma'lumotlar tarixiy manbalarga juda kech kiritilgan. Bizning nazarimizda, musiqiy cholg'ular haqida yozilgan risolalarda changqo'biz to'g'risidagi ma'lumotlar uchramasligining asosiy sababi mazkur musiqiy cholg'uda alohida holda «kuy» (bizning tasavvurimizdagi yakunlangan musiqiy lavha) ijro etish imkoniyatining yo'qligidan unga jiddiy e'tibor berilmagan bo'lsa kerak. Changqo'bizning juda qadimiy musiqiy cholg'u ekanligini isbotlash qiyin emas. Changqo'bizning metallardan va tuya suyagidan tayyorlangan turlarining mavjudligi ushbu cholg'u metall iste'moli boshlangan davrdan oldin ham mavjud bo'lganligiga ishora qilsa, changqo'bizga o'xshash cholg'ularning sharqiy turkiy xalqlar, shimol xalqlari, Markaziy Osiyo xalqlari, shu bilan birga tatar, boshqird xalqlari va hatto olmonlarda ham uchrashi uning juda qadimiy cholg'u ekanligidan dalolat beradi. Xitoyning janubida yashaydigan orollarda ham, yaponlarda ham bambukdan yasalgan changqo'bizlarni uchratish mumkin.

Cholg'uning ruscha nomlanishi – vargan bo'lib, eski slavyan tilida "vargi" so'zi og'iz ma'nosini beradi. Bu cholg'u Yakutiyada – xomus, Oltoyda – qomus, Norvegiyada – munxarp, Boshqirdistonda – kubiz, Filippinda – kumbing, Ukraina va Belorussiyada – drimba, Germaniyada – maultrommel, Yaponiyada – mikkuri, Hindistonda – morchang, Xitoyda – kou ksiang deb nomlanadi.

Changqo'biz cholg'usi qadimdan O'zbekiston hududining hamma viloyat va shaharlarida keng tarqalgan. Hatto eng yirik shaharlarda yashovchi qariyalar ham changqobizni yaxshi bilishlari va yoshlik davrlarida chalib ko'rganliklarini e'tirof etishadi. Changqo'biz ijrochilari azaldan ayollar bo'lgan. Changqo'bizda yakka holda

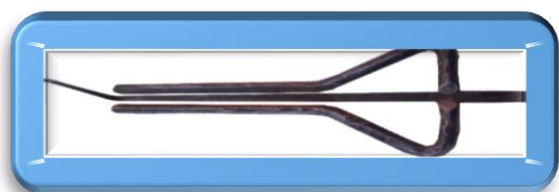
va birgalikda ijro etib kelingan. Ba'zan 10-15 tagacha ijrochilar qo'shilib chalish holatlari ham uchraydi. Changqo'biz ayniqsa 2- jahon urushi davrida juda ommalashgan. Ushbu davrda ayollar birgalikda mehnat qilgan jamoalarda ayniqsa keng tarqalgan bo'lib, har bir ayol o'zi bilan doimo changqo'bizini olib yurgan va qisqa dam olish fursatlarida ham ayollar birgalikda changqo'biz chalib dam olishgan ekan.

Ma'lumki, tabiatdagi har qanday tovush biror jismning tebranishidan hosil bo'ladi. Tebranish qanchalik tez bo'lsa, tovush shunchalik yuqori va baland bo'ladi va aksincha. Changqo'bizning tilini tebratganda deyarli hech narsa eshitilmaydi, uning tovushi kuchaytirilishi va boshqalarga eshutilishi uchun og'iz bo'shlig'i rezonator vazifasini bajaradi.

Changqo'biz bilan gapirish ham mumkin. Bu ancha murakkab ish bo'lsa-da, uddalasa bo'ladi. Changqo'bizda unli tovushlar juda oson hosil qilinadi, biroq undosh tovushlarni (ayniqsa lablangan undoshlarni) hosil qilish biroz murakkab.

Changqo'biz cholg'usidan ansambl tarkibida foydalanish uncha yaxshi natija bermaydi. Chunki changqo'bizda hosil qilinadigan tovush kuchi anchagina past bo'lib, jarangdor musiqiy cholg'ular hamohangligida eshitilmay qoladi.

Changqo'bizda yakka holda, chang-qo'bizchilar ansambli holida ijro etish uchun uning ijrosini to'liq va sifatli eshitish imkoniyatini yaratadi.

SIBIZG'A

Sibizg'a. Har bir musiqa cholg'usining sadosi insonlarda muayyan hissiyotni uyg'otish xususiyatiga ega. Misol uchun, ud cholg'usi salobat, ulug'vorlik, bosiqlik kabi hissiyotlarni hosil qilsa, surnay – tantanovarlik, bayramona kayfiyatni,

CHA-QOBIZ

sato – munglilik, g'amginlik hislarini uyg'otadi. Sibizg'a cholg'usining sadosi esa eshituvchida albatta tabiat, borliq, kenglikni esga soladi. Uni eshitgan tinglovchi ko'z o'ngida tog'-toshlar, cho'l-sahrolar, qiru-dalalar gavdalanganday bo'ladi. Ana shunday sehrli sadolar hosil qilish xususiyatiga ega bo'lgan sibizg'a juda qadimiy musiqiy cholg'ular sirasiga kiradi. Inson tomonidan yaratilgan eng sodda va inson ovozigacha yaqin sado beradigan sibizg'a ming yillar davomida oddiy xalq tomonidan yasalib va chalib

kelingan. Bu musiqiy cholgʻu dastlabki koʻrinishiga va tuzilishiga nisbatan juda kam oʻzgarishga uchragan. Folklor musiqiy cholgʻularining saqlanib qolishi va juda kam oʻzgarishga uchrashining asosiy sababi ham ularning sodda tuzilishga ega ekanliklari va oddiy odamlar tomonidan yasashi mumkinligida boʻlsa kerak. Sibizgʻa cholgʻusi gʻarov qamish deb ataluvchi qalin devorli qamishdan yasaladi.

Hozirda sibizgʻa cholgʻusidan estrada qoʻshiqchiligida, hatto orkestr ijrochiligida foydalanilmoqda.

SHULLOVUQ

Shullovuq (sopol nay). Asosiy toʻrt unsuridan biri boʻlgan tuproqqa ikkinchi unsur – suv aralashtirilganda hosil boʻlgan loydan shakli yasaladigan, keyin esa yana bir unsur – olovda pishirilgan sopol nay ogʻziga 4-unsur havoni tortganida (qabul qilganida) goʻyo ushbu qadimiy cholgʻu bizga asrlar sasini berganday boʻladi. Oʻz sadosi bilan bizlarni ushbu zaminda yashab oʻtgan ota–bobolarimiz

bilan ruhan bogʻlaydi. Boshqacha qilib aytganda, biz yashab turgan zaminimizda oʻsadigan dov-daraxtlar, buta-oʻsimliklar bilan hamohang boʻlib zaminimiz tuprogʻi ham kuylash xususiyatiga ega.

Shipillak, shullovuk, hushtak, sopol nay nomlari bilan ataladigan sodda musiqiy cholgʻu bizning nazarimizda damli cholgʻularning eng qadimiysi boʻlsa kerak. Mantiqan olib qaraganda, inson yogʻochga yaxshi ishlov berishi uchun tosh yoki metall asbob kerak boʻlgan. Bu qurollar ixtiro etilmagan davrda ham sopol nay singari cholgʻularni yasash mumkin boʻlgan. Sopol nayga oʻxshash cholgʻularning tasvirlari

Surxondaryodagi Dalvarzintepa qazilmalarida uchraydi. Oddiy loydan yasalib, oʻtda toblanishi natijasida sopol holiga keltirilgan sodda asboblarning qatorida oʻsha davrlarda sopol nay ham boʻlgan boʻlsa kerak. Mazkur cholgʻuning turlicha koʻrinishdagi turlari Respublikamizning turli joylarida uchraydi. Bolalar (qishloq joylarda) oʻyinchogʻi sifatida bittagina tovush hosil qilish imkoniyatiga ega boʻlgan turlaridan tortib bir yarim oktavagacha diapazonda kuy chalish imkoniyatiga ega boʻlgan sopol naylar qadimda juda keng tarqalgan. Hozirda juda kam uchraydigan mazkur cholgʻu baʼzi chet viloyatlarda saqlanib qolgan.

QOSHIQ “ZANG” SHIQILDOQLARI

Nazorat savollari:

1. Qaysi cholg'ular bolalar folklor cholg'ulariga kiradi?
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'zbek folklor cholg'ulari bilan tanishtirishda qanday usullardan foydalanish kerak deb hisoblaysiz?
3. Folklor cholg'ulari bilan tanishtirishda ko'rgazmali vositalardan qanday didaktik o'yinlar tashkil qilish mumkin?

2-mavzu. Bolalarni dastlabki musiqiy savodga o‘yin orqali o‘rgatish

(2 soat amaliy mashg‘ulot)

Reja:

1. Tinglash faoliyati orqali musiqiy savodni oshirish.
2. Musiqiy o‘yinlar orqali bolalar ijodkorligini rivojlantirish.
3. O‘yin orqali o‘rgatish usullari.

Tayanch so‘z va tushunchalar:

musiqqa tinglash, kuylash, musiqiy savod, musiqiy-ritmik harakatlar, nota, qobiliyat.

1. Tinglash faoliyati orqali musiqiy savodni oshirish.

Musiqqa san‘ati bu -xalq ijodining bir qismi bo‘lib, inson ruhiyatini tarbiyalovchi omildir. Musiqqa mashg‘ulotida bolaning musiqiy qobiliyati hamda ruhiy-fiziologik imkoniyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga egadir.

Qobiliyat – bu tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqalar jarayonida shakllanadigan va kishining rivojlanishidagi ichki shart-sharoitlardir.

Ayniqsa, ijodiy rivojlanish – bu psixologik tomondan inobatga olingan holda shaxsning barcha individual xususiyatlarini hisobga olib tashkil qilinadi. Uning maqsadi bolani mustaqil ravishda tovushlarni izlashga, kuzatishga yo‘naltirishdan iborat. Bolaning musiqiy rivojlanishi, tarbiyasi

va shakllanishi musiqiy pedagogikaning umumiy asoslari hisoblanadi.

Musiqqa orqali bolaning idrokini, undagi qobiliyatni, emotsionallik hissini tarbiyalash mumkin. Psixologlar insonning bu xususiyatini shakllantirishning ilk bosqichini bolalik davrlaridan, ya‘ni uch yoshgacha bo‘lgan muddatda boshlash lozimligini ta‘kidlaydilar.

Aynan, ushbu jarayon nafaqat, Ona allasi balki, erkalamalar, biror ish yoki yumushni bajarish davomidagi mehnat qo‘shiqlari, turli marosim, bayram va sayllarga oid qo‘shiqlar orqali bolaning ongiga singdirib, musiqaga bo‘lgan mehr-muhabbat uyg‘onishiga sabab bo‘ladi. Masalan, I.S.Baxning: «Musiqaning maqsadi-yuraklarga ta‘sir etish» yoki L.Betxovenning: «Musiqqa insonlar qalbini olovlantirishi lozim» degan so‘zlarini misol qilishning o‘zi Kifoyadir.

Musiqqa yordamida bolaning ruhiyatidagi ko‘tarinkilik, go‘zallikka intilish va olijanoblik xislatlarini tarbiyalash yoki uning aksincha ta‘sir etishini ko‘rishimiz mumkin. Musiqadagi ilk boshlang‘ich ta‘lim 3-4 yoshdan boshlanadi.

Musiqiy faoliyat turlari 5 ta bo‘lib, ular quyidagilardan iborat.

- musiqqa tinglash
- kuylash

– musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish

- bolalarni musiqiy va o'yinchoq cholg'ularda sozandalikka o'rgatish

- musiqa savodi

Musiqa tinglash orqali bolalarda kichik musiqiy asarni tinglashga bo'lgan birlamchi ko'nikma paydo bo'ladi. Masalan: marsh, qo'shiq va raqs janrlaridagi asarlar.

Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarishda bolalar jamoa bo'lib, mashg'ulotda musiqa ohangiga mos bo'lgan engil harakatlarni bajaradi. Masalan: doira, yugurish, yurish.

Kuylash faoliyatida bolalar musiqiy va o'yinchoq cholg'ularga va kattalarga jo'r bo'lib, diqqatni jamlagan holda eshitib kuylashni o'rganadi. Tabiiy ovozda zo'riqmasdan kuylash malakasi shakllanadi.

Bolalar musiqiy va o'yinchoq cholg'ularida ijrochilik eng avvalo ularni urma zarbli cholg'ular bilan tanishtiriladi, bilimlari mustahkamlanadi. Bu faoliyat turi orqali bolalar tovushlarni farqlashni o'rganadi.

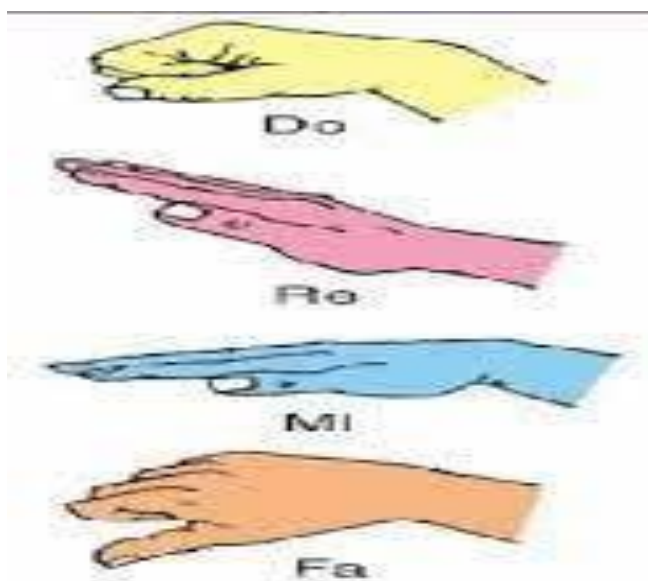
Musiqiy savodda bolalar bilan dastlabki nazariy ma'lumotlar asosidagi mashg'ulotlar tashkil etiladi. Bu faoliyat turi ko'pgina hollarda o'yin shaklida tashkil etiladi. Bolalarga qiziqarli, tushunarli va sodda so'zlar bilan voqealar o'yin shaklida tashkil qilinadi. O'yinda musiqaga mos

harakatlanish, nutq, tasavvur va tafakkurni rivojlantiruvchi mashqlardan, bolalar cholg'ulari, o'yinchoq va qo'g'irchoqlardan foydalaniladi.

Vengriyada musiqa ta'limi sohasida erishilgan asosiy yutuqlar zamonaviy venger musiqasining asoschilaridan biri, xalq og'zaki ijodi bilimdoni, musiqashunos, pedagog, kompozitor Zoltan Koday (1882 — 1967) nomi bilan bog'liqdir. Zoltan Kodayning bolalar musiqiy tarbiya tizimi ommaviylik tamoyiliga asoslangan. U o'zining musiqiy ijodida 1905 yildan venger musiqa folklorini to'plash, tadqiq etish va qayta ishlash bilan shug'ullangan. Ko'plab folklor ekspeditsiya (lotincha — tartibga keltirish, yurish)larida qatnashgan, 3500 ga yaqin xalq kuy va raqs kuylarini yozib olgan. U nisbiy (modal) solmizatsiyaga asoslangan notalarni o'rganish tizimini ishlab chiqdi. Bu tizimda tovushlarning harf nomlari, ritmik harakatlarning konvensiyalari (ti – sakkiztalik nota, ta – choraktalik nota) va har bir tovushni bildiruvchi qo'l belgilari orqali ishlatiladi.

Koday tomonidan tashkil etilgan musiqa mashg'ulotlari bolalarning boshqa bilimlarni ham muvaffaqiyatli o'zlashtirishini isbotladi. Bolaning musiqiy va estetik tarbiyasida hal qiluvchi omil sifatida Vengriyada

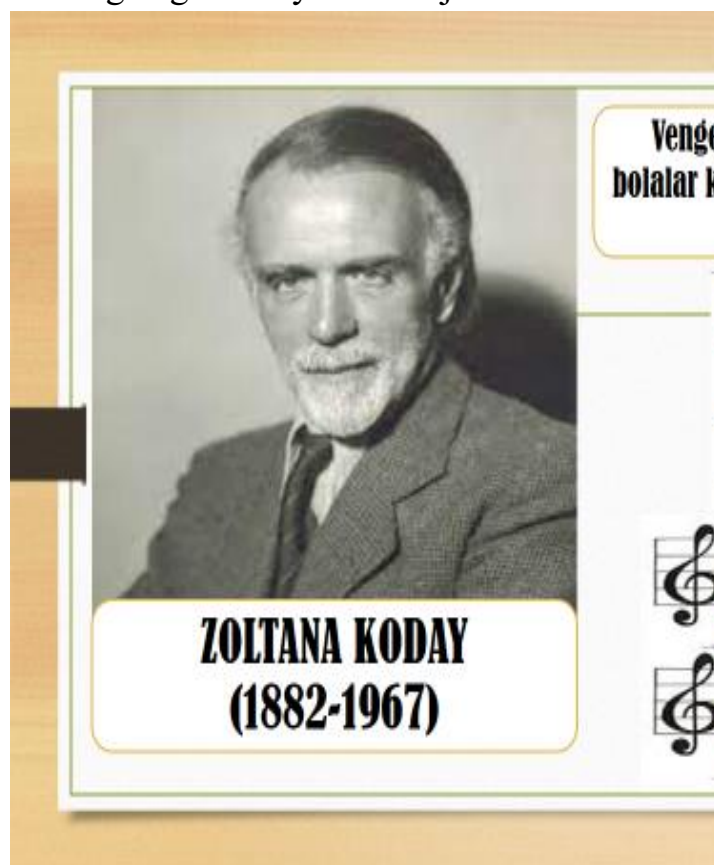
amaliy musiqiy faoliyatning asosiy turi sifatida vokal musiqasi tashkil etadi.

Notalarning qo'l harakatlari orqali ifodalanishi

Vengriyada musiqa ta'limi yuqori darajada rivojlangan. Musiqa ta'limini berish, shu jumladan, musiqa uquvini rivojlantirish uslubiyoti, asosan, bolalar ongining o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan va ularga

rioya qilgan holda amalga oshiriladi. Vengriyada maxsus musiqa ta'limi beradigan gimnaziya mavjud.

Musika mashg'ulotlarida bolalarning erkin kuylashi uchun "Sehrli mikrofon", "Somizatsiya", "Ritmli so'zlar" kreativ metodlari va

ajratib, alohida kuylatamiz. Bolalar ritm va ohang jihatdan to'g'ri kuylangandan so'ng, frazalarni birlashtirib qo'shiqning bir qatorini jamlab

Olobergan Po'latov she'ri

Vatan

Laylo Tursunova musiqasi

Va - tan ko'k - da o - yi - miz, A - riq - lar - da so - yi - miz.

Qu - yosh nu - rin baxsh et - gan, Biz tu - g'il - gan jo - yi - miz.

Naqarot:

Ya - sha va - tan jon Va - tan, Sen - ga sha - raf - shon Va - tan!

turli didaktik vositalarning samarali qo'llanishi yordamida erishiladi. Qo'shiq kuylash faoliyatida turli shovqinli cholg'ularni ham qo'shiq ritmiga monand ijro etishi bolalarga erkinlik bag'ishlaydi.

Laylo Tursunovanning "Vatan" qo'shig'i.

Dastlab ushbu qo'shiqni bolalarga o'rgatganimizda, ohangsiz ritm jihatdan ko'rib chiqamiz. Har bir so'zning buguniga alohida chapak yoki qoshiqchalar bilan ritm ijro ettiramiz. So'ngra, kichik frazalar (jumlar) ga

kuylaymiz. Bolalar tovushlar oralig'i intervallarini toza kuylaganidan so'ng, baralla ovozda mustahkamlab olamiz. Qo'shiqni qizlar va o'g'il bolalar uchun frazalarga ketma-ketlikda bo'lib kuylatsak, bolalar bir-birlarini ovozini tinglashni, ijro vaqtida kutib turishni o'rganishadi.

Nazorat savollari

1. Z.Kodayning bolalar kuylash faoliyatiga qo'shgan hissi haqida gapirib bering.
2. Tana harakatlari orqali notalar joylashuvini ko'rsatib bering.

O‘Z-O‘ZINI TEKSHIRISH UCHUN TEST SAVOLLAR

1	Folklor musiqasi nimaning muhim qismi hisoblanadi	Xalq og‘zaki badiiy ijodining	nemis tilidan olingan bo‘lib, “Folk”- xalq, “lore”- odat, sabr.	og‘zaki ijod.	maktab, “lore”- og‘zaki ijod.	1
2	Folklor musiqasi qaysi shakllarda namoyon bo‘ladi	Aytim va cholg‘u kuylarida	Faqat qo‘shiqda	Faqat cholg‘uda	San‘at va raq	1
3	Xalq qo‘shiqlari qanday yo‘l bilan tarqalgan	Og‘izdan-og‘izga	Radio orqali	San‘at va raq	S.Mironov	1
4	Bolalar folklori ko‘rsatilgan bandni belgilang?	Tez aytish, topishmoq, folklor o‘yinlari	Tez aytish, gamma, folklor o‘yinlari	Navo maqomi va taronalari	Mavsumiy folklor-maqomlar	1
5	Folklor asarlardan qaysi biri dala mehnati bilan bog‘liq?	“Oftob chiqdi”, “Sust xotin”, “Chuh, xo chuh”	“Yomg‘ir yog‘aloq”, “Yer hayda”, “Jarchilar qo‘shig‘i”.	fantaziya, konsert, rondo	“Lolajon”, “Bog‘imda gullar chaman”	1
6	Bolalar folklor o‘yinlari ko‘rsatilgan bandni belgilang.	“Oq terakmi, ko‘k terak”	“Sust xotin”	“Yer hayda”	“Berkinmachoq”	1
7	Uzoq vaqt davom etgan tarixiy taraqqiyotning mahsuli	urf-odat, an‘ana, marosim, udum va qadriyatlar	san‘at	madaniyat	urf odat	1
8	Xalq musiqasida qaysi unsurlar uyg‘unlashadi?	Kuy, so‘z, o‘yin va raqs	san‘at	raqsga tushib ijro etiladigan aytim	urf odat	1
9	Xalq qo‘shiqlarini kimlar kuylay oladi	Keng omma	chorvadorlik qo‘shiqlari;	dehqonchilik qo‘shiqlari;	hunarmandlik qo‘shiqlari	1

MODUL YUZASIDAN MALAKA ISHI MAVZULARI

1. Folklor musiqasining xalq og‘zaki ijodidagi o‘rni va ahamiyati
2. Xalq musiqasining shakllari: aytim va cholg‘u kuylarining xususiyatlari
3. Folklor musiqasining avloddan-avlodga o‘tish jarayoni
4. Xalq qo‘shiqlarining tarbiyaviy va ma‘naviy ahamiyati
5. Xalq musiqasida kuy, so‘z va raqs uyg‘unligi
6. Musiqiy folklorning xalq hayoti va marosimlar bilan bog‘liqligi
7. Folklor musiqasini maktab ta‘limiga joriy etish masalalari
8. Bolalarda musiqiy idrokni rivojlantirishda folklor musiqasining o‘rni
9. Xalq qo‘shiqlarining ommabopligi va ularning ta‘limdagi ahamiyati
10. Folklor musiqasini o‘rganishda xalqchil yondashuvning ahamiyati

TARQATMA MATERIALLAR

QOSHIQ

“ZANG” SHIQILDOQLARI

Doira, dutor, ruboblardan foydalanish

Nota namunalar

Mehnat qo‘shiqclaridan “Chuh, ho chuh” qo‘shig‘i

ATAMALAR IZOHLI LUG‘ATI

Maktabgacha ta’lim – maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqishi, iqtidori, individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari, madaniy ehtiyojlarini inobatga olgan holda hamda bolada ma’naviy me’yorlarni shakllanishi, bola tomonidan hayotiy va ijtimoiy tajriba olishini ko‘zda tutgan har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yaxlit jarayondir;

Bola kompetensiyasi –ma’lum bir yosh davriga xos bo‘lgan vazifalarni maqsadli bajarish uchun etarli bo‘lgan bolaning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda qadriyatlar;

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv – pedagogning butun diqqat-e’tiborini bola shaxsining yaxlitligiga qaratishni, uning nafaqat aql-zakovati, fuqarolik mas’uliyati hissi, balki emotsional, estetik, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish haqida g‘amxo‘rlik qilishga yo‘naltiradigan yondashuv.

Musiqqa rahbari — MTT jamoasi tarkibiga kiradigan pedagogik xodim, musiqa faoliyatining tashkil etishning turli shakllari va ko‘rinishlaridan foydalanib, tarbiyalanuvchilarning musiqaga bo‘lgan iqtidorlarini rivojlantirish, estetik didini shakllantirish ishlari bilan shug‘ullanadi. Musiqqa rahbari bitta yoki bir nechta musiqa asboblarini chalishni bilishi, amalga oshiriladigan pedagogik faoliyat yo‘nalishlarini tarbiyalanuvchilarning individual va yosh xususiyatlarini, ularning ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda belgilashi lozim.

Musiqqa tarbiyasi — estetik tarbiya sohalaridan biri; Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida amalga oshiriladigan pedagogik jarayon. Bolada ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish maqsadida uning musiqa madaniyatini tarbiyalash va musiqaviy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayon. Musiqqa tarbiyasining vazifalari: bolaga musiqani sevish va tushunishni o‘rgatish, uning musiqani eshitish qobiliyatini rivojlantirish, unga eng sodda ijrochilik ko‘nikmalarini singdirish.

Musiqqa faoliyati - musiqa vositasida rivojlantirish jarayonida musiqa faoliyatining barcha turlarini qo‘llash.

Musiqaga bo‘lgan qobiliyatni rivojlantirish — bolaning tabiiy qobiliyatiga tayangan holda. Unda musiqa madaniyatining asoslarini, ijodiy faollikni shakllantirish orqali qobiliyatini rivojlantirish jarayoni.

Tashkilotchilik qobiliyati – pedagog tomonidan ta’limiy va tarbiyaviy jaraenlarni ilmiy-nazariy, metodik va hissiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilishini anglatuvchi sifat.

Individual yondashuv – ta’lim beruvchining guruhdagi har bir bolaning faol harakat va dam olish paytida barcha ehtiyojlarini e’tiborga olish zarurligini anglatadi. Bu guruhdagi barcha material va jihozlar, umuman o’qitish muhiti har bir bolaning rivojlanishiga xizmat qilishini hamda mo’ljallanayotgan faoliyat turlari bolalar rivojlanishidagi farqni e’tiborga olinishini bildiradi.

Kuzatuvchanlik — kishining narsa-hodisalar xususiyatlari, jumladan, ularning tashqaridan unchalik ko’zga tashlanmaydigan, e’tibor tortmaydigan jihatlari hamda ro’y bergan o’zgarishlarni tez payqay bilish va to’g’ri aniqlay olish qobiliyati. K.ning shakllanishi ko’p jihatdan shaxsning qiziquvchanligiga bog’liqdir.

Ko’rgazmali vositalar – ta’limning ko’rgazmali vositalari; tabiat, jamiyat, narsa, hodisalarning tabiiy yoki badiiy ifodasi.

Ko’rgazmalilik – ta’limning muhim prinsipi va Musiqiy faoliyatlarda didaktik vositalardan foydalanish metodikasini ifodalovchi atama.

FOYDALANILGAN VA TAVSIYA ETILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi qonuni. O‘RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-112-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. 802-son, 2020-yil 22-dekabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlari xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” qarori. 867-son, 2024-yil 20-dekabr
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 8-iyuldagi “Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagogining kasbiy standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 423-son qarori.
7. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining 2025-yil, 29-avgustdagi “Maktabgacha ta’lim tashkiloti va pedagoglarning ish hujjatlarini tasdiqlash to‘g‘risida” buyrug‘i 323-son buyruq.
8. Grosheva I.V., Mirziyoeva Sh.Sh., Yevstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Nazarova V.A., Isxakova M.R., Abdunazarova N.F. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr) Toshkent 2022-yil.
9. Amanova D. Bolani badiiy-ijodiy rivojlantirishda musiqiy-didaktik o‘yinlar. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2023 y.
10. Костина Э.П. Музыкально-дидактические игры. Ростов-на-Дону “Феникс” 2010 г.
11. Matyakubov I.B. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish. Dissertatsiya. Toshkent, 2021-y.
12. Докучаева М.Н. Внутриучрежденческая система повышения квалификации педагогов-музыкантов : Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. — Самара, 2005 г. 195 с.
13. Шикалова Т.Н. «Формирование конструктивной компетенции музыкального руководителя дошкольной образовательной организации». Диссертация. Казан, 2019 г.
14. Mo‘minova Z.I. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa mashg‘ulotlarini o‘tkazish metodikasi. Musiq nashriyoti. – T.: – 2023 y.